JINA: …………………..……………NAMBARI: ……….. KIDATO: ………..
KISWAHILI KIDATO CHA PILI
MWISHO WA MUHULA WA PILI
MACHI 2021

UFAHAMU: **(ALAMA 15)**

<u>Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali</u>:

Takwimu zilizothibitishwa zaonyesha kuwa kila sekunde nane mtu mmoja hufa duniani kutokana na utumiaji wa tumbako. Kwa siku basi, watu 10,800 hufa. Wengi wa wavuta sigara huanza katika umri kati ya miaka kumi na mitatu hadi kumi na tisa. Takwimu zaonyesha kuwa mtu akivuta sigara kwa zaidi ya miaka ishirini huupunguza umri wake kwa kati ya miaka 20 hadi 25 zaidi ya ambaye hajawahi kuvuta. Hii ni kwa kuwa tumbako ina zaidi ya kemikali 4,000 zinazodhuru afya.

Mojawapo ya madhara makuu zaidi yanayosababishwa na sigara ni saratani. Kunayo saratani ya ngozi – vidonda visivyopona huchubuka ngozini na baada ya muda hugeuka na kuwa kansa. Iri ya mapafu hutokea vifuko vya hewa vinapopasuka na hivyo kutatiza uvutaji wa oksijeni na utoaji wa kabondayoksaidi. Moshi pia husababisha madhara kwa njia ya kupitisha hewa, yaani umio, ambapo njia hii yaweza hata kuzibika hivyo kulazimu tundu kutobolewa kooni ili mgonjwa aweze kupumua. Kabla ya kufika kooni na mapafuni, moshi hupitia mdomoni. Saratani ya mdomo na ulimi basi hupatikana zaidi miongoni mwa wavuta sigara. Pia kidonda chochote, kwa mfano baada ya kung'olewa jino, huwa vigumu kupona kwa mvutaji sigara.

Kwa wanawake, kuna hatari ya kupatwa na iri ya fuko la uzazi. Madhara kwenye njia nzima ya uzazi huifanya iwe vigumu kwa wanawake wavuta sigara kuhimili. Ni rahisi pia kuzaa njiti. Mtoto wa mvutaji huzaliwa akiwa mwepesi zaidi ya kawaida. Hii husababishwa na kabonimonoksaidi kutoka kwa sigara inayomdhuru mtoto tumboni. Saratani hii husababisha hata kifo cha mtoto aliye tumboni. Wengine wazaliwapo huwa na hatari ya kupatwa na saratani zaidi ya waliozaliwa na akina mama wasiovuta sigara.

Aina zaidi za saratani zinazowakumba wavuta sigara ni kama vile saratani ya pua, ya tumbo, ya figo, ya kibofu cha mkojo, ya kongosho, ya njia ya kinyesi na hata saratani ya matiti inayowaathiri zaidi wanawake.

Shida za sigara sio saratani pekee; sigara husababisha shida za macho na masikio kwa kiasi kikubwa. Mboni ya jicho yaweza kufunikwa na utando, hali inayoweza kusababisha hata upofu. Macho yaweza kuwashwa na moshi mkali wa sigara au mishipa ya macho iathirike na kemikali zinazofika kwayo kupitia kwa mishipa mapafu yanapoathirika. Masikio nayo huathiriwa na uchafu wa tumbako unaoganda kwenye mishipa hadi sehemu za ndani za masikio. Damu hupunguza mwendo ufaao masikioni hivyo yanaugua. Moshi na kemikali za tumbako pia hujeruhi sehemu za ndani na athari hii yaweza kuenea hadi ubongoni na kusababisha utando unaofunika ubongo. Hali hizi zaweza kusababisha uziwi.

Ecolebooks.com

Mifupa na meno huathirika pia. Mifupa huwa myepesi, hukosa nguvu na kuwa rahisi kuvunjika. Mvuta sigara akivunjika mfupa huchukua muda wa asilimia themanini (80%) kupona zaidi ya mtu asiyevuta. Meno nayo hutatizika katika ukuaji wake kutokana na kugandwa na moshi wenye kemikali. Hali hii husababisha harufu mbaya, uchafu pamoja na kuoza kwa meno.

Ngozi ya mvuta sigara hukaushwa na kemikali kwa sahabu uwezo wake wa kujirekebisha na kujilainisha hupunguzwa pakubwa. Hali hii husababisha ukavu unaoonekana pamoja na makunyanzi yanayomfanya mvuta sigara aonekane mzee zaidi ya umri wake. Vidole navyo vilevile hugandwa na kutu ya sigara, nazo kucha na vidole hugeuka rangi vikawa vya manjano, hudhurungi au maji ya kunde. Vidole pia hukaushwa na moto na kemikali ya sigara. Nywele za mvuta sigara pia huathirika kwa kuwa kemikali huipunguza kinga ya mwili hivyo mizizi ya nywele kukosa nguvu. Nywele za mvuta sigara zaweza kung'oka mapema.

Sigara husababisha magonjwa ya moyo na vidonda vya tumbo. Kwa moyo, sigara husababisha shinikizo la damu na hatimaye mshtuko wa moyo waweza kutokea na kusababisha hata kifo. Kwa tumbo, sigara hupunguza uwezo wa kinga zake wa kuikinga dhidi ya asidi zinazosaga chakula. Pia hupunguza uwezo wa mwili wa kujikinga dhidi ya vidonda vya tumboni. Vidonda vya tumbo vya mvuta sigara huwa vigumu kupona na, ni rahisi kutokea tena baada ya kupona.

Kwa mwanamume, mpigo wa damu kwenye sehemu za uzazi huathiriwa. Hali hii ikizidi husababisha hata upungufu wa nguvu ya mbegu kwenye shahawa. Hata ugumba waweza kutokea. Pia watoto wa mwanamke mvuta sigara waweza kuzaliwa wakiwa na kasoro. Mimba zingine zilizotungwa na wanawake wavuta sigara pia hutunguka. Na si hayo tu; madhara ya sigara ni mengi zaidi.

Maswali

a) Yape makala haya kichwa. (alama 2)

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………

b) Mbali na athari kwa uzazi kwa wanawake na wanaume na sura/umbo la binadamu, taja madhara mengine ya uvutaji sigara kwa binadamu. (alama3)

…………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON **ECOLEBOOKS.COM**

Ecolebooks.com

c) Kwa kurejelea kifungu onyesha kwamba sigara kwa wanawake hasa ni hatari mno. (alama 4)

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………

(d) Je, ni kweli kuwa vifo vingi hutokea kwa sababu ya uvutaji sigara? Toa sababu. (alama 2)

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………

(e) Eleza namna ambavyo uvutaji sigara huathiri sura ya mhusika. (alama 3)

…………………………………………………………………………………………………

…………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………

(f) Eleza maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumiwa kwenye taarifa. (alama 1)

Gandwa ____

MATUMIZI YA LUGHA. AL 35

1. Eleza maana ya ishali zifuatazo. (al 2)
   (i) Mofimu

   (ii) Viambishi

2. Andika kwa wingi sentensi hii; (al 1)

   (i) Goti la mtoto liliumia ———————————————--——————————

3. Bainisha nomino hizi ni za aina gani. (al 1)

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Ecolebooks.com

(i) Mzee

(ii) Oduori

4. Tumia vivumishi vya sifa katika mabano kukamilisha sentensi zifuatazo. (al 2)

   (i) Mtoto yule ni ———————————— (nene)

   (ii) Kiberiti si kifaa ———————————— kubeba. (zito)

5. Kamilisha sentensi zifuatazo kwa kuchaza viambishi vya upatanisho vya —ingine. (al 2)

   (i) Mahali ————————————kulikobaki ni kwao.

   (ii) Mwizi huyo ————————————hakupigwa risasi.

6. Ziandike upya sentensi zifuatazo ukitumia 'O'rejeshi. (al 2)

   (i) Meno ambayo yanamuuma yatatiwa dawa.

   (ii) Kioo ambacho kilinunuliwa ni kipya.

7. Tambulisha vitenzi visaidizi katika sentensi hizi. (al 2)

   (a) Hajaenda kusoma

   (b) Niliwahi kumweleza.

8. Sahihisha sentensi zifuatazo kimapokeo. (al 2)

   (i) Zizi tuna sisi la ng'ombe kwetu.

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

(ii) Kiza cha abunuwasi kwenye kisa kinazikitisha.

9. Andika sentensi zifuatazo kwa wingi. (al 2)
   (i) Nitaenda alasiri kumwangalia alikoenda.

   (ii) Atamwinda mnyama huyo kisirisiri.

10. Tumia kihusishi kifaacho katika sentensi zifuatazo. (al 3)

   (i) Amechuma matunda ——————————rafiki yake

   (ii) Walikimbia ———————————swara.

   (iii) Tutafanya kazi ———————wenzetu.

11. Tunga sentensi ukitumia vihisishi ukionyesha hisia zifuatazo. (al 2)

   (i) Furaha.

   (ii) Dharau.

12. Andika kinyume cha vitenzi vifuatavyo. (al 2)

   (i) Tandika

   (ii) Unga

13. Kamilisha methali zifuatazo. (al 2)

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON **ECOLEBOOKS.COM**

Ecolebooks.com

(i) Kawia———————————————————————————

(ii) Chovya chovya ———————————————————————

(iii) Isipowasha————————————————————————

(iv) Cha kuzama—————————————————————————

14. Kanusha sentensi zifuatazo. (al 2)
    (i) Nilimwona akicheza

    (ii) Ningalienda kwake ningalimpata.

15. Tambua kikundi Nomino na kikundi Tenzi katika sentensi zifuatazo. (al 2)
    (i) Mwanafunzi amevaa sare safi mno

    (ii) Sakafu ile inateleza sana

16. Andika sentensi ifuatayo katika usemi wa taarifa. (al 2)
    "Njoo hapa" Asksri alimwita Juma.

17. Unda nomino mbili kutokana na kitenzi safari. (al 2)

18. Andika kitenzi kifuatacho katika kauli ya kutendeswa. (al 1)
    Panga

FASIHI SIMULIZI AL 10

1. (a) Eleza maana ya methali (al 2)

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON ECOLEBOOKS.COM

Ecolebooks.com

(b)Fafanua sifa nne za methali (al 8)

ISIMU JAMII AL 10

1. (a) Eleza maana ya sajili ya bungeni. (al 2)

   (b) Taja sifa nane za sajili ya bungeni. (al 8)

DOWNLOAD MORE RESOURCES LIKE THIS ON **ECOLEBOOKS.COM**